

УДК 2-852.5: [141.319.8+2-264 +524.8]: 821.111-31Стейплдон(73)

Анатолій Щедрін

Філософсько-релігієзнавчі виміри художнього космізму Олафа Стейплдона: між філософією, релігією та міфом

Обґрунтовано, що творчість О. Стейплдона є феноменом філософії космізму, індикатором трансформацій універсуму культури доби Модерну. Показано, що Всесвіт, за Стейплдоном, – не просто хаотичне нагромадження матерії у всіх її формах, але організація її форм, інтегрована всюди проникаючим Духом. Висвітлені соціокультурні контексти формування художнього космізму письменника. Розкрито зв'язок його творчості з процесами у науковій, релігійній, езотеричній картинах світу. Виявлено специфіку «нової релігійності», «космологічного теїзму», «космічного пантеїзму» як показників процесу міфологізації культури, що розгорнулися вже в добу постмодерну. Зроблено висновок, що міфологічна складова творчості письменника провіщає потужні процеси архаїзації всього універсуму культури, які розгорнулися на межі ХХ–ХХІ ст. і набули характеру індикатора кризи техногенної цивілізації.

Ключові слова: Стейплдон, універсум культури, Модерн, філософія, художній космізм, картини світу, релігієзнавство, неорелігія, «космологічний теїзм», «космічний пантеїзм», теософія, космологія індуїзму, міф, архаїзація

Anatoliy Tshedrin

Philosophical and religious dimensions of cosmism art of Olaf Stapledon: between philosophy, religion and myth

It is proved that Olaf Stapledon's work is a phenomenon of cosmic philosophy, an indicator of transformations of the universe of culture in the Art Nouveau period. It is shown that by Stapledon the Universe is not just chaotic accumulation of matter in all its forms but the organization of its forms that is integrated throughout by the omnipresent Spirit. Socio-cultural contexts for formation of writer's cosmism art are presented. Connection of his works with processes in scientific, religious, esoteric world views is discovered. Specificity of «new religion», «cosmological theism», «cosmic pantheism» as indicators of process of mythologizing of culture that has already spread in the period of postmodernism is disclosed. It is concluded that the mythological component of writer's works forecasted powerful processes of archaization of the entire universe of culture, which unfolded at the beginning of 21st century and acquired the character of indicator of technological civilization crisis.

Keywords: Stapledon, universe of culture, Art Nouveau, philosophy, cosmism art, world view, religious studies, new religion, «cosmological theism», «cosmic pantheism», theosophy, Hindu cosmology, myth, archaization

Становлення техногенної цивілізації на нашій планеті супроводжується помітним прискоренням процесів космізації культури, пов'язаних

з наповненням дедалі ширшого спектру культурних практик дедалі більшим космічним змістом і проблематикою. Космізація не тільки опредметнилася в техніці, позначилася практичним виходом людини у космічний простір; вона охопила форми теоретичного, духовно-практичного осягнення дійсності, – науку, мистецтво, право тощо. Зазначені багатовимірні процеси відбив космізм (від грецьк. κόσμος – упорядкований світ), який готував якісне розширення хронотопу буття людства. Космізм виявляється в широкому спектрі фундаментальних світоглядних відношень «Людина–Світ», фіксує принципово нові виміри у їх бутті.

Джерела і публікації на тему дослідження. Космізм, як напрям розвитку культури, репрезентований в її універсумі низкою артефактів різної природи. У космізмі як філософсько-культурологічному феномені дослідники виділяють окремі напрями, форми, які є закономірною реакцією людства як сталої соціокультурної системи на докорінні зрушення просторово-часової визначеності власного буття. Ідеї космізму в універсумі культури Модерну репрезентовані творчістю письменників-фантастів, яка в певних випадках стає частиною механізму відтворення релігійності доби Модерну – постмодерну. Показовою в цьому відношенні є постать Олафа Стейплдона (William Olaf Stapledon, 1886–1950) – британського письменника-фантаста і футуролога, яскравого представника філософії космізму. У філософській літературі про Стейплдона-мислителя тривалий час не згадувалося, якщо не вважати декількох рядків у першому виданні «Філософської енциклопедії», де мова йде про телеологію. Тривалий час спадщина О. Стейплдона знаходилася поза увагою дослідників. Але попри труднощі з визначенням масштабів письменника, О. Стейплдону не можна відмовити у виключному місці не тільки в історії літератури, але й в універсумі культури. Ніколи в історії літератури – ні до, ні після – не з'являлося нічого хоча б віддалено порівнянного з написаним ним за масштабами «Останніх і перших людей». Тому не випадково, що такий суворий, а часом прискіпливий щодо здобутків колег, критик, як Станіслав Лем, присвячує аналізу його творчості понад сто сторінок у своїй двотомній «Фантастиці й футурології» [1]. Поступово ситуація щодо вивчення творчості письменника починає змінюватися на краще, – вона починає привертати увагу літературознавців [2; 3], філософів-культурологів [4]. Його здобутки поширюються на постра-

дянському соціокультурному просторі, з ними має нагоду ознайомитися й вітчизняний читач [5; 6].

Творчість О. Стейплдона як предмет філософсько-релігієзнавчого, культурологічного аналізу надає можливість виявлення чинників механізму формування «нової релігійності», що знаходиться за межами сталих релігійних картин світу, контекстів функціонування цього механізму в культурному універсумі епохи. Аналіз художніх, релігійних, релігійно-окультних форм, фундаментальних ідей космізму О. Стейплдона, контексти їх формування, принципово нові напрями їх подальшого розвитку в універсумі культури доби Модерну є метою дослідження.

Спадщина О. Стейплдона як віддзеркалення нової епохи. Творчість О. Стейплдона є приналежністю нової епохи, – епохи Модерну. Якщо вихідним щодо змісту категорії «Модерн» в естетиці й мистецтвознавстві було позначення цим поняттям стильового напрямку в європейському й американському мистецтві кінця ХІХ – поч. ХХ ст., то поступово відбувається її переосмислення. Евристика зазначеного процесу, перш за все, починає надавати змогу подолати «магію розподілу» історичного часу на Новий і Новітній, притаманний історичним дослідженням. Цей звичний розподіл певною мірою порушує єдність «місця, часу, дії», які визначили архітектоніку, динаміку культурного універсуму сьогодення, драматичних процесів, що в ньому відбуваються. Модерн – це сучасність, час прискороного становлення техногенної цивілізації, болісної, драматичної деконструкції культурних практик, що склалися протягом попередніх століть.

Техногенна цивілізація, її культурні практики, – філософія, релігія, література, мистецтво і т. ін., притаманні їм картини світу (КС) – є центрованими на науку, яка є репером для їх самовизначення. Водночас в універсумі культури відбувається загострення суперечностей між традицією та інновацією, руйнація сталих КС, формування нових. У соціокультурному просторі починає втрачатися визначеність кордонів культурних практик, посилюється «дифузія» притаманних їм КС, виникнення «КС-гібридів», поява нових культурних практик, нових акторів культуротворчих процесів.

Спадщина О. Стейплдона як віддзеркалення змін у релігійній картині світу. Інтелектуальні пошуки О. Стейплдона, образний лад його творів були зумовлені глибокими трансформаціями інтегральної

релігійної картин світу (РКС) плинної епохи. Модерн привніс нові моменти щодо функціонування конфесійно визначених РКС, які існували напередодні і були її елементами. Їх жорстка архітектоніка, зусилля по її збереженню, які в традиційному суспільстві були джерелом соціальних конфліктів, у добу Модерну піддаються зростаючому соціокультурному навантаженню.

Перш за все, на реально функціонуючі РКС (пов'язані з християнством) посилюється тиск з боку класичної та неklasичної науки, спеціалізованих наукових картин світу (НКС), самого процесу становлення інтегральної НКС. Здобутками астрономії, фізики, геології відбулося розширення хронотопу буття людства, долання «короткої шкали» його існування у Всесвіті (притаманної іудео-християнській РКС), і, відповідно, подальше обмеження антропоцентризму, як зростання відчуття несумірності людини і світу. Нова ситуація помітно активізувала сенсожиттєві пошуки в універсумі культури Модерну у межах «старих» та нових культурних практик, до яких належала творчість О. Стейплдона.

Домінантним принципом розуміння фундаментального відношення «Людина – Світ» поступово стає універсальний еволюціонізм (або навіть катастрофізм як його форма), який вибухово перетворюється на засаду розвитку не тільки природничих, але й соціогуманітарних наук доби Модерну. Загострюється суперечка між креаціонізмом, притаманним християнській РКС, успадкованим від іудаїзму як «породжуючої структури», з одного боку, та еволюціонізмом, – з іншого. Важливим осередком європейської еволюціоністської думки, яка на «особистісному» рівні вплинула на творчість О. Стейплдона, була саме Англія. У «післядарвінівську» епоху тут працювали всесвітньо відомі біологі-еволюціоністи, – Дж. Б. Холдейн (1892–1964), О. Хакслі (1894–1963) та ін. Безпосереднього впливу творчість письменника зазнала з боку першого з них, – зокрема, ідей «футурологічної» повісті Дж. Холдейна «Страшний суд: погляд ученого на майбутнє людства» (1927).

Слід зазначити, що у соціокультурному просторі Модерну «асимілювати» ідею еволюціонізму у контекст РКС християнства намагалися різними шляхами. Починають лунати заклики щодо його «деміфологізації», але більш послідовним у вирішенні цієї проблеми стає саме тейярдизм, – грандіозна система, створена П. Тейяром де Шарденом (1881–1955),

11. Соціофілософські аспекти релігії

яка мала на меті синтез християнської РКС й теорії космічної еволюції, поєднання науки, філософії й християнського містицизму. Творчість О. Стейплдона знаходилася у площині наукових здобутків тейярдизму як нового напрямку розвитку католицької філософії, спрямованої на «реконструкцію» РКС, притаманної доктрині цієї інституції. Головна філософська праця Тейяра «Феномен людини» є гімном Людині, – так само, як і здобутки О. Стейплдона. Книга складається із чотирьох глав, що розкривають бачення автором основних стадій еволюції: «Переджиття», «Життя», «Думка», «Наджиття» [7]. Спираючись на досягнення сучасної науки, основоположення інтегральної НКС, Тейяр намагався створити завершений світогляд, «наукову феноменологію», у якій повинна бути знята протилежність між наукою й релігією. Істотна увага в книзі приділена проблемам життя на Землі і її майбутньому, що стає суттєвою ознакою культури Модерну, вектором міркувань видатних сучасників епохи. Саме тейярдизм, що є співзвучним творчості О. Стейплдона, трансформується у модернізований «космологічний теїзм», «космічний пантеїзм» не тільки у нього, але й у А. Кларка (1917–2008). Цей вплив є особливо відчутним у романі останнього «Кінець дитинства» (1953), поява якого мала неабиякий суспільний резонанс [8].

Ще більш радикальним щодо ідеї еволюціонізму стає теософія як форма нетрадиційної, «нової», «ньюейджерівської» релігійності. Теософія в культурному універсумі Модерну є намаганням не тільки подолати конфесійну обмеженість окремих РКС, але й створити нову, універсальну, по суті пантеїстичну КС. Окрім того, в контексті теософії яскраво проглядається намагання «олюднити» геологічне минуле Землі, яке виявилось надзвичайно тривалим [9]. Особливістю теософського еволюціонізму О. Блаватської (1831–1891) стає вчення про сім людських Рас, історія яких поєднує геологічний (і навіть астрономічний) час з історичним. Розвиток і становлення людства проходить протягом сотень мільйонів років від першої Раси – ефіроподібних істот, через Расу «потімнароджених», до людських істот Лемурійського (Третя Раса) і Атлантичного (Четверта Раса) періодів. Справжнє людство являє собою п'яту Расу, що еволюціонує до більш високої шостої, у якій будуть проявлятися божественні здатності яснослухання, яснобачення тощо. Безумовно, генетично спорідненим з теософськими підходами є згодом описаний у романі О. Стейплдона «Останні й перші люди» розвиток

людства протягом наступних двох мільярдів років; за цей космологічний відрізок часу змінилося вісімнадцять біологічних видів людей (від Перших людей – наших сучасників – до Вісімнадцятих) і величезна кількість цивілізацій.

Важливим елементом соціокультурного контексту творчості О. Стейплдона є орієнталізм, що репрезентував інші варіанти побудови РКС, на інших ментальних технологіях. Медіаторами ідей орієнталізму, космології індуїзму зокрема, в універсумі культури Модерну стають Р. Генон (1886–1951), М. Еліаде (1907–1986). Праці останнього розкривали грандіозну РКС цієї релігії, яка виходила з нескінченного повторення, міфологічного циклу: «створення – руйнування – нове створення». Одиницею виміру найменшого циклу є юга «століття» [10]. Повний цикл, або махаюга, складається із чотирьох «століть» нерівної тривалості, причому цикл починається із найтривалішого, а закінчується найкоротшим. Скороченню тривалості кожної нової юги відповідає скорочення тривалості людського життя, що супроводжується падінням моральності і ослабленням розуму, занепад у всіх вимірах людського буття (біологічному, інтелектуальному, етичному, соціальному тощо). Дванадцять тисяч років махаюги вважались «божественними роками», кожний з яких тривав 360 (звичайних) років, що в сумі дає 4 320 000 років одного космічного циклу. Тисяча махаюг складають одну кальпу; чотирнадцять кальп становлять одну манвантару. Одна кальпа дорівнює одному дню життя Брахми, інша кальпа – одній ночі. Сто цих «років» Брахми становлять його життя. Проекція цих уявлень, що були «чужими» для іудео-християнської РКС, на астрономічну КС доби Модерну тягла за собою міфологізацію останньої і, водночас, відкривала широкі можливості для поєднань, синтезів, набуття нової якості теїстичним концептам, художнім образам творів О. Стейплдона, нової, космізованої художньої картини світу (ХКС).

Олаф Стейплдон у соціокультурному контексті епохи. Епоха Модерну стає часом різючих соціальних змін, пробудження мас, поживаленням соціальних пошуків та сміливого експериментування, частиною якого була діяльність О. Стейплдона. Його літературному успіхові передувала науково-теоретична та громадська праця. В 1925 р. він набув ступінь доктора філософії, що дає підстави для подальшої творчості. Протягом десятиліття виходять у світ його трактати – «Сучасна теорія етики»,

11. Соціофілософські аспекти релігії

«Світ, що пробуджується», «Філософія й існування», «Святі й революціонери», «Нова надія для Британії». Він стає одним з яскравих (і, по суті невизнаних) філософів першої половини ХХ ст. Філософська підготовка стає згодом фундаментом для оригінальної «космічної етики» (варіанта космізованої телеології), яка є спорідненою філософським побудовам П. Тейяра де Шардена, В.Вернадського й інших космістів.

Комунікативним каналом напрацювань Олафа Стейплдона стає наукова фантастика (НФ) – соціокультурний феномен, який є органічною складовою частиною всієї архітектоніки культурного універсуму Модерну. Через НФ О. Стейплдон доводив до загалу свої ідеї, які набули космо-теологічних, архетипових міфологізованих вимірів – зокрема, моральної відповідальності, що зумовлена наявністю «вищої мети» у Космосі (аналог «Воли Всесвіту» К. Ціолковського); почуття в ідеалі спільності (community) з усіма іншими носіями розуму; містичний екстаз від інтуїтивного усвідомлення всесвітньої досконалості тощо.

У ті ж передвоєнні роки Олаф Стейплдон віддає данину розповсюдженому тоді серед західноєвропейської ліберальної інтелігенції захопленню – соціалізму. Тут він був непоодиноким. Цей інтелектуальний шлях торував також Джордж Оруелл (Артур Ерик Блейр; 1903–1950). Як пригадував І. Еренбург, на континенті, у Франції, носіїв цього захоплення називали «большевізанами». О. Стейплдон багато писав на соціальні теми в газети й журнали й брав активну участь у різних організаціях лівого напрямку. Але попри це з Дж. Оруеллом (на відміну від Дж. Б. Холдейна) їх поєднувало скептичне ставлення до власне британської Комуністичної партії. Однак ані наукові праці, у яких оригінальний і сміливий філософ торував шлях майбутньому письменникові-фантасту, ані викладацька й суспільна діяльність не давали необхідного простору для невгамовної фантазії О.Стейплдона. І тоді він уперше звертається до НФ.

Спадщина Олафа Стейплдона: література vs філософія. Літературознавчі, фантастикознавчі (або фантастознавчі) штудії феномену НФ є компліментарними щодо філософсько-культурологічних, релігієзнавчих досліджень нової, «ньюейджерівської» релігійності доби Модерну, що мають міждисциплінарну спрямованість. Вони дають змогу зрозуміти його суперечливість і, водночас, вирішити більш масштабне завдання. Воно полягає у виробленні форм теоретичних дискурсів, соціокультур-

них моделей щодо опису різноманітних механізмів рецепції як творчих імпульсів, так і ідеальної предметності від ХКС-НФ до актуального культуротворчого процесу, НФ-субкультур, їх впливу на формування строкатих феноменів сучасної масової культури, «нової релігійності» доби Модерну [11; 12]. Потужній уяві трагічно не вистачає належної літературної обдарованості, легкості літературного стилю, – такого, як ми побачимо незабаром у А. Кларка, А. Азімова, Р. Хайнлайна та інших, – здобутки яких визначають місце і роль «Золотого Віку» англomовної НФ в універсумі культури Модерну.

На жаль, наскільки був сильним Стейплдон-мислитель, настільки ж був слабшим Стейплдон-письменник. Творчість О. Стейплдона стала «поєдальною ланкою» між класикою (Ж. Верном, Г.Уеллсом), надала потужний поштовх цілому жанру НФ-літератури, сформувала його «ідеальну предметність» ХКС-НФ – при тому, що з художньої точки зору для фахівців філологів проза О. Стейплдона «залишала бажати кращого», а для професійних філософів його філософія була занадто «літературною» [13].

Безумовно, О. Стейплдону був притаманний дар провидця, візіонера, що надає його творчості нові виміри, виводить його за занадто вузькі рамки літературознавства Як і його сучасник, А. Конан Дойль (1859–1930), лицар спіритичної релігії, візіонер змістовного Потойбіччя, О. Стейплдон був гранично серйозний, до кінця відданий своїй Ідеї, відчував себе місіонером. Його теоретичні побудови відрізнялися глибиною й міфо-космологічним розмахом, а суспільна, громадська діяльність – енергією й безкорисливістю. Звичайно, історія визнання цього незвичайного мислителя відтворила долю багатьох таких же творців, занадто оригінальних і тому «безпритульних» в універсумі загально-людської культури.

Олаф Стейплдон і розвиток засад філософського космізму. Літературний дебют Олафа Стейплдона відбувся в 1930 р. Саме тоді лондонське видавництво Methuen випустило його книгу «Останні й перші люди. Історія близького й віддаленого майбутнього» (Last and First Men: A Story of the Near and Far Future), яка вразила як його вчителя, Г.Уеллса, так і рядових читачів. Автор вперше пропонував читачеві історію двох мільярдів років розвитку цивілізації; він поєднав грандіозність і, водночас, людиносумірність міфологічного Універсуму з набутками

некласичної НКС. Цією книгою заявив про себе як про непересічного автора, визначити масштаби якого виявилось надзвичайно важко. У нього не було попередників. У ХКС-НФ, створеній О. Стейплдоном, сталося вибухове розширення хронотопу буття людства. Навіть у метра, Г. Уеллса, читач міг тільки здогадуватися про те, які події розділяють негостинний світ елоїв і морлоків, який відвідав Мандрівник у «Машині часу», і світ Землі з холодним, вкритим кригами океаном з ракоподібними істотами на узбережжі... Стейплдонівські «часові шкали» сягали від звичного світу повсякденності, який він позначав «Сьогодні» – аж до останніх градацій («Утворення планет» і «Кінець Людини»).

Хронотоп буття людства у творчості Олафа Стейплдона сягає від історичного до космологічного часу, він міфологізується, втрачає позитивістську визначеність. Перша часова шкала Олафа Стейплдона починається від дати народження Христа, а завершується – після низки воєн, соціального шумування, різнобарв'я цивілізацій – якимсь «американізованим світом». Друга шкала – це помножена на сто перша. Вона сягає від палеолітичної культури до надвечір'я Других Людей. Перші Люди, за Стейплдоном, це ми. У своїй еволюції ми недалеко відійшли від мавп. Природній стан, як і в попередників – перманентна духовна сплячка. Історія Перших Людей сягає на майбутні сто тисяч років, – ті ж війни, конфлікти, занепад Європи, бурхливий технологічний спурт Америки, встановлення Єдиної держави, а потім і єдиної релігії. Крах Перших Людей відбувся разом з розвалом останньої технологічної цивілізації. Потім протягом декількох тисячоріч ішов прихований процес внутрішньої еволюції виду *Homo sapiens*, внаслідок якого планету згодом заселили нові «титани», більше пристосовані до нових природних умов. Третя, четверта й п'ята шкали – це відповідне множення масштабу: кожна нова шкала в сто разів є більш протяжною, аніж попередня. Вже четверта часова «лінійка» сягає від етапу формування планети до зникнення Людини як біологічного виду. Таким чином, три з лишком сотні сторінок охопили мільярди років, як у міфо-релігійній космології індуїзму.

Раши майбутнього, які послідовно успадковували Землю, за Стейплдоном, як і у теософів, якісно відрізняються одна від одної. Зокрема, Другі Люди, гіганти альтруїсти, більше цікавилися тим, що було навколо, ніж самими собою, стають жертвами власної досконалості. Їх загибель з'явилася у вигляді загарбників-марсіан (данина літературним штампам

30-х років ХХ ст., що незабаром забезпечать успіх радіопостановці Орсона Уеллса. Дивні «електромагнітні істоти» із Червоної планети стали провісниками далекого майбутнього. Вони відкривали обрії земної цивілізації, коли розумному життю, за Стейплдоном-філософом, буде тісно в каркасі матерії. (Тут доречно згадати «променисте людство» К. Ціолковського.). А у Стейплдона-письменника вони є носієм трагедійної ноти: суперечлива природа життя може виявитися у конфлікті його різних форм, побудованих на зовсім інших засадах.

Цілу низку дивних цивілізацій майбутнього, перипетії, драми та катастрофи їх розвитку завершують Вісімнадцяті Люди – вінець цієї нескінченної гри еволюції. Єдине, що залишається далеким спадкоємцем земного розуму – розсіяти по вмираючому Всесвіті насіння безсмертного духу, залишивши майбутнім поколінням звістку про себе.

Подальший розвиток засад філософського космізму відбувається в іншому творі О. Стейплдона – «Творець зірок» (Star Maker; 1937). Найглибший, найскладніший і наймасштабніший здобуток О.Стейплдона описує історію життя у Всесвіті від моменту «Великого вибуху» до вгасання останніх зірок і далі за межі простору й часу. В основу твору було покладено недописаний роман «Творець туманностей» (Nebula Maker).

В «Творці зірок» О. Стейплдон вдосконалює створену ним в «Останніх і перших людях» ХКС-НФ. Він стверджує, що підсумком розвитку не тільки людської, але й інших розумних рас Всесвіту є розвиток телепатичних здібностей і злиття розумів окремих індивідуумів у расовий, а в більше віддаленій перспективі й світовий розум, мислення й здатності яких перебувають за межами розуміння сучасної людини.

Олаф Стейплдон – філософ-пантеїст. Всесвіт, за Стейплдоном, – не просто хаотичне нагромадження матерії у всіх її формах, але організація її форм, інтегрована всюди проникаючим Духом. Навіть туманності, що існували до формування зірок, теж є розумними істотами з примітивним, зародковим розумом. Засобами їх «спілкування» є потоки гравітації й світла. Незважаючи на простоту їх свідомості, і ці істоти прагнуть осягти зміст світобудови в міру. Цими «величезними релігійними тваринами» володіють два головних прагнення: до єднання один з одним і поверненню до їхнього джерела, що породило. Але з розширенням Всесвіту їх спілкування тане, сходить нанівець, а з утворенням з їх речовини

11. Соціофілософські аспекти релігії

зірок туманності гинуть. Присутність Духу є не тільки в туманностях і зірках, дивних розумних расах Галактики, але у всіх без винятку явищах природи. І мета космічної телеології, яку виголошує О. Стейплдон, стверджує інтегральні РКС–ХКС–НФ – пізнання людством як розумною стадією матерії цього Духу. Вся світобудова, як і розум, перебуває в безперервному еволюційному шумуванні. Тому перед людиною постійно виникає дилема: або знищити себе попри зростаючі можливості, або облагородити, «вписати» себе у єдину величну симфонію буття.

Олаф Стейплдон є яскравим представником філософії космізму, зодбутки якого не тільки втілили в художні, релігійні, релігійно-окультні форми фундаментальні ідеї цього напрямку в філософії, але й визначили їх подальший розвиток в універсумі культури доби Модерну – постмодерну. Творчість Олафа Стейплдона як предмет філософсько-культурологічного аналізу виявляє чинники механізму відтворення «нової релігійності», контексти її відтворення та функціонування в культурному універсумі епохи Модерну. Аналіз тієї «гібридної» картини світу (НКС–РКС–ХКС–НФ), створеної в його романах-есе, є необхідним для побудови моделей відтворення та функціонування релігій «Нового Віку», феноменів спорідненої природи, які визначають архітектоніку універсуму культури доби постмодерну. Міфологічна складова творчості письменника провіщає потужні процеси архаїзації всього універсуму культури, які розгорнулися на межі ХХ–ХХІ ст. і набули характеру індикатора кризи техногенної цивілізації.

1. Лем С. Фантастика и футурология : в 2 кн. / Ст. Лем ; пер. с пол. — М. : АСТ, 2004. — Кн. 2. — С. 437–476 та ін.
2. Гаков В. Летописец вечности / Вл. Гаков // Если. — 2006. — № 5. — С. 285–292.
3. Галина М. Фантастика / Футурология: космос, война и гиганты / М. Галина // Новый мир. — 2013. — № 10. — С. 215–220.
4. Щедрін А. Т. Філософсько-культурологічні виміри художнього космізму Олафа Стейплдона: у пошуках галактичного хронотопу буття людства / А. Т. Щедрін // Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії : зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 верес. 2016 р. / Громад. орг. «Львів. фундація суспільних наук». — Львів, 2016. — С. 19–25.
5. Стейплдон О. Последние и первые люди: история близлежащего и далекого будущего. Создатель звезд : сборник / О. Стейплдон ; пер с англ.

- О. Э. Колесникова. — М : ООО Изд-во АСТ, Изд-во ОАО Люкс, 2004. — 638 с.
6. Степлдон О. Создатель звезд / О. Степлдон ; [пер. с англ.]. — М.: REFL-BOOK ; К. : Ваклер, 1996. — 294,[4] с. — (Философия сквозь века).
  7. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден ; предисл. и коммент. Б. А. Старостина ; пер. с фр. Н. А. Садовского. — М. : Наука, 1987. — 240 с.
  8. Щедрин А. Т. Философско-социологическая, культурологическая проблематика в раннем творчестве А. Кларка / А. Т. Щедрин // Культурна спадщина Слобожанщини. Культурологія. Саморефлексія національної культури у світі, що глобалізується : зб. наук. ст. / Харк. облдержадмін. [та ін.]. — Х., 2008. — Чис. 1. — С. 23–40.
  9. Блаватская Е. П. Тайная доктрина : в 2 т. / Е. П. Блаватская ; пер. с англ. Е. И. Рерих. — Минск : Мастацкая лitarатура, 1993. — Т. III, кн. I. — С.110–544.
  10. Элиаде М. Космос и история : избранные работы / М. Элиаде ; пер. с фр. и англ. — М. : Прогресс, 1987. — С.108–112.
  11. Щедрін А. Т. Фантастикознавство у контексті академічної культурології : сканування обривів культури / А. Т. Щедрін // Культура України : зб. наук. пр. / Харк. держ. акад. культури. — Х. : ХДАК, 2010. — Вип. 32. — С. 82–95.
  12. Щедрін А. Т. Фантастикознавство як навчальна дисципліна: філософсько-культурологічні виміри / А. Т. Щедрін // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. — Х. : ХДАК, 2011. — Вип. 33. — С. 47–60.
  13. Гаков В. Летописец вечности / Вл. Гаков // Если. — 2006. — № 5. — С. 285.